

Romano džaniben

časopis romistických studií | 1 | 2016

Recenzovaná část

Studie a materiálové studie

Několik úskalí studia španělského caló²

Abstract:

The aim of the article is to identify and describe several pitfalls the researcher encounters when studying the Spanish Caló. It especially deals with the problematics of sources, spelling, and the influence of flamenco, argot and Andalusian dialect in Spanish Caló. The context of other Iberian Para-Romani varieties is also mentioned.

Key words:

Caló, lexicography, flamenco, argot, dialectology, orthography, Para-Romani, Spanish

1 Mgr. et Mgr. Zuzana Krinková, Ph. D. je odbornou asistentkou na Ústavu románských studií FFUK.
E-mail: zuceng@gmail.com

2 Článek z velké části vychází z autorčiny česky psané nevydané disertační práce *Vzájemné ovlivňování romštiny, španělštiny a dalších jazyků Pyrenejského poloostrova* (Krinková 2013). Některé jeho části nalezne čtenář v přepracované anglické verzi autorčiny monografie (Krinková 2015, viz dále podrobněji).

Španělské *caló* je nejlépe dokumentovanou pararomštinou co do množství pramenů i časového rozmezí jejich vzniku. Avšak i přes tuto zdánlivě nespornou výhodu se lingvistické studie o *caló* v naprosté většině případů omezují jen na dílčí články analyzující vybrané historické prameny³ či popisující vybrané obecné rysy *caló* (Adiego 2004; Bakker 1995; Čengerová 2010), zřídka se objevují dílčí studie založené na terénním výzkumu vybrané lokality (např. McLane 1977; Román Fernández 1995; Leigh 1998; nedávno též komplexněji Gamella et al. 2011, 2012). Komplexní studie o slovní zásobě *caló* z historického pohledu dosud nebyla zpracována⁴.

V tomto článku se zamýšlím nad důvody, proč tomu tak je. Hlavním cílem je seznámit české čtenáře s tímto nepochybně zajímavým jazykovým kódem a upozornit je na úskalí, s nimiž se musí případný zájemce během svého studia *caló* vyrovnat.

1 Pararomština jako jazyk: obecné charakteristiky⁵

Dlouhodobý a těsný kontakt romštiny s jazykem okolního obyvatelstva měl na několika místech v Evropě za následek vznik tzv. pararomštiny, smíšeného jazykového útvaru, jehož lexikum je převážně romské, zatímco gramatika (fonologie, morfologie a syntax) zpravidla pochází z okolního jazyka.⁶ Pararomské varianty jsou zdokumentovány především v západoevropských periferních oblastech, kde zcela nahradily flexivní romštinu (tj. romštinu s vlastní a původní gramatickou strukturou): tzv. anglická pararomština či *angloromani* (*romani jib*) v Británii, skandinávská pararomština (*romano*) ve Skandinávii. Jejich mluvčí obvykle nazývají tyto varianty kvůli romskému lexiku „romštinami“. Mezi další známé pararomštiny patří např. *dortika* v Řecku, dále tajný jazyk *geigelli yürüks* v Turecku, na němčině založený *romnisch* v Dánsku a další. Na Pyrenejském poloostrově se vyvinulo hned

3 Cenné jsou zejména průkopnické práce založené na výzkumu v archivech, které přinášejí analýzu nových pramenů (např. Torrión 1988; Adiego 2002; Hill 1921). Zřídka některé práce lingvisticky do větší či menší hloubky analyzují starší, již známé prameny (Adiego 1998, 2005, 2008; Fuentes Cañizares 2008) nebo poskytují určité srovnání mezi nimi (Buzek 2011; Adiego, Martín 2006).

4 Úvod do slovní zásoby iberských pararomštin z romistického pohledu viz Krinková (2015: 163–183). Tato anglicky psaná práce je zároveň první monografií, jež je věnována výhradně iberským pararomštinám.

5 Informace z tohoto oddílu nalezne čtenář i v anglicky psané monografii o iberských pararomštinách (Krinková 2015: 21–26).

6 Je třeba upozornit na fakt, že „čistý“ jazyk neexistuje a každý jazyk vykazuje určitou míru ovlivnění jinými jazyky. Přesnou definici smíšeného jazyka je obtížné stanovit. Obvykle se uvádí, že smíšené jazyky vykazují odlišnosti od jiných případů vlivu jazykového kontaktu a jazyky jsou smíšené do té míry, že je obtížné určit jejich zařazení z genealogického hlediska. Mnozí romisté proto pararomštiny do klasifikace romských dialektů nezahrnují. Ovšem i pararomštiny mohou poskytnout z romistického pohledu cenný jazykový materiál pro studium již zaniklých romských dialektů, a to nejen slovní zásoby, ale i gramatiky (např. cf. Krinková 2015 pro rekonstrukci staré iberoromské morfologie).

několik variant iberských pararomštin: kromě španělského *caló* (španělsky někdy nazýváno též *hispanorromaní*, které je dokumentováno i na území Portugalska) je to baskická pararomština (*errumantxela*, šp. *vascorromaní*), dále katalánská pararomština (šp. *catalanorromaní*). Do skupiny iberských pararomštin patří i brazilská pararomština, která se dostala do Brazílie spolu s vystěhovalci romského původu.⁷

Jazykové subsystémy všech pararomštin se řídí určitými obecnými pravidly. Fonologický subsystém se adaptoval na okolní jazyk, nicméně distribuce fonémů a jejich proporce v textu se podobá spíše romštině.⁸ Gramatický subsystém pochází převážně z majoritního jazyka, ačkoli okrajově se objevují i pozůstatky funkčních slov a romské flexe. Mluvčí pararomštiny mají obvykle alespoň zčásti povědomí o romské nominální flexi (M, F, PL), jejíž pozůstatky jsou uchovány. Částečně produktivní bývá i jmenný sufix *-ipén*. Tvary sloves bývají nejčastěji odvozeny z lexikálního kmene nebo ze 3SG (někdy též 1SG). Suffixy označující přejatá slovesa bývají zachovány jako součást kmene. Osobní zájmena jsou zpravidla směsí osobních zájmen v různých pádech nebo demonstrativ. Jednotlivé pararomštiny se liší v tendenci výběru pádů, např. anglická pararomština dává přednost lokativu (*mandi* „já“, *tuti* „ty“), ve španělském *caló* se objevují tvary dativu či instrumentálu (*mange*, *mansa* „já“, *tuke*, *tusa* „ty“), skandinávská pararomština vybírá posesivní tvary (*miro* „já“, *diro* „ty“). Z dalších kategorií se v pararomštinách uplatňuje romská deixe místa, neurčitá zájmena aj.

U všech pararomštin lze pozorovat předěl mezi gramatikou a lexikem. Zatímco vázané morfémy pocházejí z jazyka kontaktního, volné gramatické morfémy mohou být z kontaktního jazyka i z romštiny a volné lexikální morfémy zpravidla poskytuje romština, např. ve španělském *caló* se „nechci“ vyjádří jednak *no camel-o* (šp. *no quiero*), ale i *nasti camel-o*. Slova s gramatickým i lexikálním významem (např. zájmena) mohou být z romštiny i z kontaktního jazyka.⁹

Nejedná se tedy o případ směšování kódů v rámci výpovědi (*code-switching*) nebo v rámci věty (*code-mixing*), neboť hranice mezi dvěma jazyky je již v samotném slovu. Kromě toho míšení jazykových kódů předpokládá znalost obou jazykových systémů, které se ve výpovědi střídají. Mluvčí užívající pararomštinu však většinou znají pouze gramatický systém majoritního jazyka a jejich znalost romského lexika je omezená. Společným rysem pararomštin je také výskyt nestandardních tvarů, který nepřipouští ani jeden z gramatických systémů: např. v anglické pararomštině *they pen-s* „oni říkají“, *I dick-s* „já vidím“ a *he kerav-O it* „on to dělá“ (cf. Boretzky 1998).

7 Dobrou základní historickou orientaci o romských vystěhovalcích poskytuje ve své česky psané diplomové práci Čevelová (2006).

8 Pro srovnání španělštiny a *caló* z tohoto pohledu cf. Dietz – Mulcahy (1988), cit. v Bakker (1995).

9 Matras (2011) uvádí ve své souhrnné studii o jazykovém kontaktu následující tvrzení týkající se smíšených jazyků: (1) společenské faktory mají na jazykový kontakt větší vliv než faktory strukturní, (2) pravděpodobnější je gramatický přenos mezi jazyky typologicky podobnými, (3) pořadí gramatické přenosnosti od nejpravděpodobnějšího přenosu k nejméně pravděpodobnému je následující: volný morfém (nejsnáze přenosný) > klitikum > aglutinační složka > flexivní složka (nejméně snadno přenosná).

V lexikálním subsystému pozorujeme kromě přítomnosti elementu romského¹⁰ a kontaktního tendenci využívat termíny pocházející z argotu a dalších okrajových sociolektů. Slovníky pararomštin zahrnují obvykle zhruba 600 romských etymologií obsahujících základní slovní zásobu (Matras 2002: 246). Pro pararomštinu je typické vytváření nových slov z romských etymologií: např. v anglické pararomštině *sasti-čerikl* „letadlo“, dosl. „železný pták“. Tato tendence se, jak dále uvidíme, objevuje i ve španělském *caló*. Dále je typické již zmíněné půjčování slov z místních tajných jazyků nebo z jazyků jiných menšin. Tento fenomén má posléze za následek jisté funkční překrývání pararomštiny s okrajovými sociolekty.¹¹

Prameny dokumentující pararomštinu zahrnují obvykle výčet slov a krátké věty. Nejstarší dokumentovanou pararomštinou je španělské *caló* z 1. pol. 18. století či konce 17. století. Nejvíce pramenů pochází z 19. století, příp. z 1. pol. 20. století. Současná dokumentace pararomštin je spíše sporadická a svědčí o jejich ústupu.

Ukázky jazykové struktury pararomštin

(prvky romštiny v kurzivě)

Anglická pararomština (angloromani)

Angloromani (1): *Mandi never diķd a gaujo to roker Romanes.* (Matras et al. 2007: 14)

Anglický překlad: I have never seen a Gaujo (able) to talk Romanes.

Český překlad: Nikdy jsem neviděl gádža mluvit romsky.

Angloromani (2): *Maw be rokking in front of the mush and rakli!* (Matras et al. 2007: 29)

Anglický překlad: Don't be talking in front of the man and [the] girl!

Český překlad: Nemluv před tím mužem a dívkou.

10 Za tzv. romský element považuji lexikum zahrnující původní indickou slovní zásobu, dále tzv. staré výpůjčky, kam spadají zejména výpůjčky z perštiny a arménštiny, případně též nejstarší řecké výpůjčky. Patří sem však i výpůjčky z dalších evropských jazyků, s nimiž konkrétní romština či pararomština již není v přímém jazykovém kontaktu, avšak v minulosti tomu tak bylo (např. výpůjčky z jihoslovanských jazyků).

11 Pararomština *caló* je stejně jako argot speciální slovní zásoba zasazená do gramatického vzorce španělštiny. Toto lexikum lze běžně nahradit španělskými slovy. S argotem spojuje *caló* také fakt, že je s ním obeznámena jen vymezená část mluvčích, zatímco většině zůstává obsah výpovědi skryt. Navíc řada evropských argotů čerpala z romštiny (cf. Krinková 2012), jejich lexikony se tedy mohou do určité míry překrývat. Pararomština *caló* se pak od argotu liší tím, že byla po dlouhou dobu výsadou španělských Romů (šp. *gitanos*), kteří ji užívali k utajené komunikaci, ale i jako znak své identity. Tato situace se zásadně změnila během 18. a 19. století, kdy se o *caló* začíná zajímat vlivem módního hnutí *flamenguismo* (o němž bude stručně pojednáno dále) také většinové obyvatelstvo. Někteří nadšenci pro flamenko tvoří slovníky, překládají kvůli větší autentičnosti texty flamenka ze španělštiny do *caló* atd., čímž *caló* vstupuje ve všeobecnou známost a definitivně přestává být doménou španělských *gitanos*. To může být pro některé argumentem pro to, aby bylo *caló* považováno za součást španělštiny (v literatuře se někdy hovoří o *caló* jako o etnolektu).

Španělská pararomština (caló, hispanorromaní)

Caló (1): *Ne chía mangue con tusa.* (Torrión 1988: 358)

Španělský překlad: No me voy contigo.

Český překlad: Nepůjdu s tebou.

Caló (2): *Las ducaís me marelan.* (Bright 1818: 87 – appendix)

Španělský překlad: Las penas me matan.

Český překlad: Starosti mě zabijí.

Baskická pararomština (errumantxela, vascorromaní)

Errumantxela (1): *Mola pilautzen diat.* (Bakker 1991: 68)

Baskický překlad: Arnoa edaten diat.

Český překlad: Piju víno.

Errumantxela (2): *Xaua, goli keauzak, mol buterago akhinen duk.* (Bakker 1991: 68)

Baskický překlad: Haurra, kantazak, arno gehiago ukanen duk.

Český překlad: Dítě, zpívej, budeš mít víc vína.

2 Problematika pramenů

Studium španělského *caló* má samo o sobě poměrně dlouhou tradici. Jedná se nepochybně o nejlépe zdokumentovanou pararomštinu co do množství pramenů,¹² prvenství *caló* se však vztahuje i ke stáří některých dochovaných glosářů. Množství pramenů a jejich různorodá hodnota však představují první úskalí, na které narazí lingvista při studiu tohoto jazykového útvaru. Znalost pramenů (včetně historického pozadí jejich vzniku) a orientace v nich je u studia *caló* opravdu klíčová.

Dá se říci, že do kategorie starých pramenů, které relativně dobře odrážejí skutečný stav jazyka, spadají všechna díla až do čtyřicátých let 19. století, kdy anglický dobrodruh, cestovatel a misionář George Borrow sepsal své dílo o španělských *gitanos* nazvané *The Zincali* (1841). Dílo George Borrowa přispělo do značné míry k tomu, že se ve Španělsku objevilo velké nadšení pro některé aspekty romské kultury. V polovině 19. století se zrodila móda tzv. již zmíněného *flamenguismu*. Od poloviny 19. století se tak objevuje v souladu s poptávkou trhu záplava slovníků *caló* zpracovaných vesměs nadšenci a příznivci stylu flamenko bez filologického či lingvistického vzdělání. Slovníky ve své převážné většině vycházejí z díla G. Borrowa, nejsou založeny na žádném terénním výzkumu a neodrážejí skutečnou realitu tehdejšího jazyka *gitanos*. Jejich autoři se dopouštějí plagiátorství a lexikografických chyb, nerozlišují mezi

12 Základní orientaci v pramenech nalezne čtenář v česky psaném článku staršího čísla časopisu *Romano džaniben* (Krinková 2014), podrobnější lexikografický přehled ve španělštině nabízí Buzek (2011).

caló a argotem (ač vzájemný vliv obou rejstříků beze sporu existoval) a vytvářejí řadu novotvarů, které existují pouze na stránkách těchto slovníků.¹³ Publikace neoriginálních děl založených na kompilaci a opisování bohužel v mnoha případech pokračuje po celé 20. století až do současnosti.

Novodobý vědecký zájem o studium *caló* začal paradoxně za hranicemi Španělska již v 19. století: článek o španělském *caló* se objevuje také v prvním čísle tehdy právě založeného prvního romistického časopisu *Journal of the Gypsy Lore Society*, vydaném v roce 1889; z roku 1892 pochází německy psaný článek o vlivu španělštiny na *caló* od A. Kellera. Ve 20. století pokračoval v linii zájmu o iberskou romštinu např. německý filolog Max Leopold Wagner (1937), v současnosti jsou to především uznávaní lingvisté Norbert Boretzky, romista působící na univerzitě v německé Bochumi, a Peter Bakker, specialista na jazykový kontakt působící v současnosti na univerzitě v dánském Aarhusu. Ve Španělsku se vědecký přístup ke studiu *caló* objevuje až počátkem padesátých let 20. století v dnes již klasických studiích Carlose Claverii o španělských *gitanismech* a soudobém *caló* (*Estudios sobre los gitanismos del español*, 1951). Ze současných španělských lingvistů se výzkumem španělské a katalánské pararomštiny zabývá především indoeuropeista Ignasi-Xavier Adiego Lajara z Barcelonské univerzity.

Jistou výpovědní hodnotu mají, jak dále uvidíme, i díla pojednávající o argotech, jak moderních, tak i o starošpanělské *germanii*, s níž bylo *caló* často směřováno.

3 *Caló* vs. flamenco

Od konce 15. století interpretují Romové španělské písně a tance, do nichž vnesli svůj specifický půvab. Jejich tance se staly běžnou součástí světských i církevních oslav. U některých španělských písní se postupně změnil jak obsah, tak forma přednesu. Andaluská kultura 19. století plně pocítila vliv hudebního stylu *gitanos* s příchodem tance dnes známého jako flamenco. Flamenco přicházelo na svět v době krutých represí, pozvolna a tajemně. Hudební styl *cante jondo* (tzv. andaluský zpěv) – přesněji tři styly *tonás*, *siguiriyas* a *soleares* – vzešel z andalusských motivů, ale byl rovněž ovlivněn byzantskými liturgickými, arabskými a romskými prvky. Stroze vyjadřované vzdorné motivy tohoto stylu – láska, poslušnost, hrdost, žárlivost, pomsta, svoboda, pronásledování, smutek, smrt – byly plné dvojznačnosti.

13 Adiego (2004: 226) uvádí jako příklad uměle a chybně vytvořeného *caló* větu *manjarificao quejesa tute acaño* „posvěceno buď tvé jméno“ (špan. *santificado sea tu nombre*) (Jiménez 1846): *manjarificao* je uměle odvozený tvar ze slova *manjaró/majaró* „svatý“, *quejesa* s původním významem „hedvábí“ (špan. *seda*, vyslovováno v andaluském nářečí oslabeně jako [sea]) je špatně interpretováno jako subjunktiv *sea*, ani tvar *tute* jako posesivum se nezdá být autentický.

Flamenko vystupuje z anonymity po vydání pragmatické sankce Karlem III. Dá se říci, že režim, který přinesl *gitanům* tolik utrpení,¹⁴ dal zároveň stylu *cante jondo* vzniknout. První jméno, se kterým se v souvislosti s *cante jondo* setkáváme, je Tío Luis el de la Juliana (nar. kolem roku 1750). V první polovině 19. století se hlavními centry flamenka stala města Cádiz, Jerez a Sevilla a všichni známí hudebníci, kteří v té době hráli flamenko, pocházeli z usedlých romských rodin v Andalusii. Jejich hudbě se ale ještě flamenko neříkalo (výrazem se začal nový styl označovat až od poloviny 19. století v městských *café cantantes*). Od roku 1847 bylo *café cantantes* stále více. Skladatelé flamenka opustili anonymitu a jednotliví autoři se proslavili pod nejrůznějšími přezdívkami. Andalusané se na jeho vzniku podíleli stejně jako Romové, jejich styly se navzájem ovlivňovaly a repertoár se upravoval podle vkusu publika. V soukromí se pak u Romů flamenko hrálo na rodinných oslavách, kde se hudba řídila náladou a momentální inspirací. Skladby profesionálních hudebníků byly náročnější, jejich styl propracovanější, ale i tak si písně a tance podržely původní základ.

Kořeny již zmíněného *flamenguismu* tedy sahají do druhé poloviny 18. století, kdy andaluská šlechta začíná nejen vyhledávat společnost *gitanů* a jejich specifický umělecký projev, ale imituje i životní styl lidových vrstev. Tehdy vzniká tzv. *majeza* (*majo* „fešák, frajer“), módní vlna, která se záhy z malých enkláv na jihu Španělska rozšířila po celém poloostrově. Andaluský prvek tak pronikl do mnoha sfér lidského života: do mluvy, gest, oblékání, zábavy. Především Madridané, královský dvůr nevyjímaje, docházeli na hudebně-taneční představení stylu flamenka nebo na oblíbené kostumbristické divadelní hry, oblečení do andaluských krojů. Imitace andaluského dialektu a „cikánské“ mluvy však nepatřila jen na jeviště, ale stala se společensky nezbytnou pózou, díky níž ještě dnes obsahuje hovorová i literární španělština – imitující *flamenguismo* či hovorový jazyk – významný počet slov romského původu. Flamenko bylo chápáno jako jeden z nejvýraznějších rysů romské kultury a spolu s jeho vzestupem se také zvýšil zájem o jazyk španělských *gitanos*. Dobové prameny dokonce hovoří o tom, že mnozí *payos* (termín používaný Romy ve Španělsku označující většinové obyvatelstvo) ovládají formálně čistší *caló* lépe než samotní *gitanos*.

Díky této popularizaci *caló* a flamenka proniklo do španělštiny mnoho romských výrazů, z nichž mnohé jsou stále živé. Naopak v tajném jazyce španělských Romů mnohdy přestala být tato slova užívána. Na tento fenomén upozornil již Clavería (1951: 360–361).¹⁵

14 Shrnutí dějin španělských Romů nabízí již zmíněná česky psaná diplomová práce (Čevelová 2006), která rovněž obsahuje základní informace o dějinách flamenka. Pro podrobnější poznání starších dějin španělských *gitanos* lze velmi doporučit např. anglicky psané práce od Pyma (zejm. Pym 2007). Stručnou orientaci v angličtině poskytuje též Krinková (2015).

15 Podrobněji viz Krinková (2012: 59–60).

4 Caló vs. argot a jejich vzájemné prolínání

Vzájemný vztah pararomštiny *caló* a španělského argotu představuje další problém, s nímž se lingvista musí při jazykové analýze *caló* vypořádat.

Vnější pozorovatelé na mnoha místech Evropy často během historie zaměňovali argot či jiný tajný jazyk s romštinou, v našem případě pararomštinou.¹⁶ Příčiny tohoto jevu mají své kořeny v marginalizaci romského etnika a jeho nerozlišování – ať už záměrném nebo z neznalosti – od ostatních okrajových skupin společnosti. Clavería (1953: 17–19) uvádí, že soužití okrajových nízkých sociálních vrstev a *gitanů*, resp. žargonů těchto skupin, probíhalo pozvolna a pravděpodobně k němu nedošlo dříve než koncem 17. století. Ve století následujícím však již bylo dle jeho slov zaměňování španělské *germaníe* (zločineckého argotu) a *caló* (jazyka španělských *gitanos*) ve Španělsku již celkem běžné. Svědčí o tom nejedna definice pojmů *caló* nebo *germanía* jako „žargon, zlodějská hantýrka“. V portugalštině se dokonce argot označuje slovem *calão*, jehož etymologie je evidentní. Ve Slovníku Královské akademie španělského jazyka (DRAE) byl výraz *germanía* ještě koncem 19. století vysvětlován jako „*jerga o manera de hablar de los gitanos, ladrones y rufianes*“ („žargon neboli způsob mluvy cikánů, zlodějů a darebáků“). Až v osmnáctém vydání *DRAE* (1956) došlo k úpravě ve smyslu *caló* jako „dialekt cikánů“ a *germanía* „zlodějský žargon“.

Je příznačné, že ve starých evropských argotech je romských slov obsaženo velice málo, případně v nich nenalezneme žádná, a významnější příliv romských slov do těchto argotů začíná až v průběhu 18. a především v 19. století. Tato tendence je dokumentována na několika místech Evropy včetně Španělska a souvisí zejména s industrializací a vznikem specifické mluvy městské periferie a podsvětí.

Nejdůležitější výpovědní hodnotu ohledně pronikání romismů do majoritních jazyků mají především historické i současné slovníky argotu.¹⁷ Tzv. *germanía*, zločinecká hantýrka rozšířená ve Španělsku především od 15. do 18. století (viz např. Hídalguv slovník *Bocabulario de Germanía* z roku 1609), neobsahuje, jak si všímá i Torrión (1988: 140) výrazy z romštiny (kromě několika málo nepotvrzených etymologií). Ke sbližování obou komunit tedy muselo docházet spíše postupně. Naopak v pozdějších pracích (např. v *El delincuente español* od R. Salillase z r. 1896 nebo v Bessesově *Diccionario del argot español* z r. 1905) jsou výrazy z *caló* zastoupeny ve velkém počtu. Obdobná situace přetrvává i ve slovnících argotu z 20. století. Jak však uvádí na mnoha místech svého slovníku argotu Sanmartín Sáez (1999), mnohé romismy (či tzv. *gitanismy*) v dnešní španělštině, resp. jejich nestandardních varietách, již zastaraly či zcela vyšly z užívání.

16 Smíšené varianty romštiny mnohdy funkci tajného jazyka skutečně plnily, z pragmatického hlediska se tudíž od jiných tajných jazyků příliš nelišily (cf. Bakker 1998: 69–96).

17 O vlivu *caló* na španělský argot pojednává autorka podrobněji v již zmíněném starším článku Krinková (2012: 58–60).

Kontakt mezi Romy a marginálními skupinami je naopak jazykově doložen již v raných pramenech *caló*, kde se pravidelně (byť zpočátku v nevelkém počtu) objevují výrazy z argotu. Již v nejstarším glosáři zachycujícím španělskou pararomštinu (*Guirigay de Gitanos*, lépe známý jako manuskript č. 3929) nalezneme výrazy mající svůj původ ve starém španělském argotu, jako *estiuar* „dát“, *gumarra* „slepice“, *lima* „košile“ (cf. Adiego 1998). Poměrně rozsáhlý slovník pocházející z pera arabisty Condeho (datovaný do r. 1810, cf. Torrión 1988) jich obsahuje pouze několik (např. *amplio* „olej“). Více výrazů z argotu najdeme v polovině 19. století ve slovnících G. Borrowa, E. Trujilla a dalších, od druhé poloviny 19. století se oba jazykové kódy již ve slovnících mísí, což ovšem, jak již bylo řečeno, nemusí odrážet a nejspíše ani neodráží pravou jazykovou realitu mluvčích *caló*.

Na základě tohoto asymetrického vzájemného vlivu argotu a *caló* se lze domýšlet, že Romové možná mezi sebe přijímali společenské vydědence a s nimi i jejich argot. Tato sociální strategie, pokud by k ní docházelo ve větším měřítku, mohla být také jednou z příčin desintegrace flexivní romštiny. Pro tuto teorii zároveň svědčí i genetická analýza DNA vzorku portugalských Romů (Gusmão et al. 2008), která nabízí jiný, nelingvistický úhel pohledu na původ romské populace na Pyrenejském poloostrově a potvrzuje jednak jasnou genetickou spřízněnost s ostatními Romy v Evropě (dokládající původ z Indie, dlouhodobější pobyt na Blízkém východě a na Balkáně a příchod na Pyrenejský poloostrov přes Evropu) a především také vysokou míru genetické spřízněnosti s obyvateli Pyrenejského poloostrova (Španěly a Portugalci).

5 *Caló* vs. andaluský dialekt

Většina pramenů zachycujících španělskou pararomštinu *caló* pochází z jihošpanělských regionů, zejména z Andalusie (případně též z Extremadury) a vykazuje silný vliv meridionální španělštiny. Tento vliv se dozajista projevuje ve všech jazykových rovinách, nicméně prameny jsou především slovníkového charakteru a odrážejí tedy zejména vliv v rovině foneticko-fonologické (vliv jihošpanělské výslovnosti) a lexikální (infiltrace andalusismů do *caló*).

Mezi typické jihošpanělské výslovnostní rysy patří především zánik fonému /d/ v intervokálním postavení¹⁸: např. špan. *bailador* „tanečník“ > andalus. *bai-laor*.¹⁹ Tento rys má za následek, že v mnoha případech naopak dochází k posílení výslovnosti intervokálních okluziv, nejčastěji prostřednictvím vložení nazály /m/ nebo /n/: rom. *adava* „tento“ > *andoba* (Borrow, Trujillo); rom. *odoj* „tam“ >

18 Povolená frikativní artikulace znělých okluziv se standardně objevuje jak ve španělštině, tak i baskičtině a katalánštině.

19 Španělský derivační sufix *-dor* (v ženském rodě *-dora*) se hojně objevuje i v *caló*, obvykle v andaluské formě *-or/-ora*: rom. *siv-* „šít“ > *zibaora* „jehla“ (Borrow); rom. *čhin-* „sekat“ > *chinaora* „srp“ (Usoz).

ondoi (Conde); *baredér* „větší“ > *barander* „soudce“ (Trujillo), *barendé* „starosta“ (Conde); rom. *(o) devél* „bůh“ > *ondevél* (Conde), *ondebel* (Trujillo), *undebel* (Usoz, Borrow).

Z lingvistických pramenů je dále patrné, že v *caló* (stejně jako v romštině) není přítomen fonologický protiklad /s/ – /θ/ jako ve standardní kastilštině. Interdentální [θ] (grafémy *z, c* – před *e, i*) se zdá být pouze jednou z možných realizací fonému /s/, danou patrně původem mluvčího, např. rom. *asjav* „mlýn“ se v *caló* dokumentuje ve tvarech *asián* (Conde), *azía* (Usoz, Borrow), *ancian* (Coelho) apod. Pocházel-li mluvčí z oblasti *ceceo*,²⁰ vyslovoval interdentálně také /s/ a tento svůj návyk jistě přenášel i do *caló*. Grafém *z* se však vyskytuje ve slovnících *caló* spíše méně často.

Ceceo se dostalo do obecného povědomí jako jeden z typických rysů mluvy španělských *gitanos*. Časté zmínky o něm nacházíme již od 16. století, především v divadelních hrách, v nichž se dokonce stalo charakterizujícím rysem postavy *gitana*. Mnoho španělských Romů bylo spjato s oblastí Sevilly, kde bylo *ceceo* v 16. a 17. století rozšířené. Romové tuto výslovnost přirozeně převzali. Nicméně Alonso (1951), který se tímto fenoménem zabýval, nepovažuje za pravděpodobné, že by tento lokální sevillský rys pronikl do mluvy Romů na celém španělském území, a upozorňuje na fakt, že ani tehdejší autoři nespojovali andaluské a „cikánské“ *ceceo*. „Cikánské“ *ceceo* zobrazené v literatuře od 16. a 17. století může být dle mého názoru i výsledkem tehdy běžné typizace literárních postav a stereotypního náhledu na určité skupiny obyvatel. Zjednodušená výslovnost sykavek a dalších hlásek je totiž v dobové literatuře dokumentována i v mluvě dalších exotických skupin obyvatel, jako jsou černoši nebo moriskové. Je otázkou, do jaké míry se dá mluva těchto postav pohybujících se na poli literární fikce považovat za autentický lingvistický materiál.

Velice častým jevem v *caló* je záměna likvid /r/ a /l/. Ve španělštině sahá alternace /r/ a /l/ až do středověku a objevuje se zejména u slov obsahujících dvě likvidy: *Árbarez* (*Álvarez*, 1161, Toledo), *arcarde* (*alcalde*, 1246, Ocaña); (cf. Penny 2005: 610). Velmi často se pak objevuje v andaluských textech ze 14. až 16. století, např. *abril* (*abrir*, 14. stol., Sevilla), *silben* (*sirven*, 1567, Granada), *particural* (*particular*, 1567, Granada); (cf. Zamora Vicente 1967: 316). Lapesa (1997: 385) říká: „Velmi staré jsou první důkazy o záměně /r/ a /l/ na konci slabiky nebo slova. V současné mluvě na jihu poloostrova se zaměňují, neutralizují se do povolené artikulace, kterou v zápisu představuje jedno nebo druhé písmeno, vokalizují se, nazalizují se, aspirují se nebo se prostě vypouštějí“ (překlad autorka).²¹

20 *Ceceo* (v češtině někdy též *ceismus*) je neutralizace fonémů /s/ a /θ/ ve prospěch interdentálního /θ/. Opačný fenomén se nazývá *seseo* (česky též *seismus*).

21 „Muy antiguas son las primeras muestras de confusión entre /-r/ y /-l/ finales de sílaba o palabra, que en el habla actual del Mediodía peninsular (...) se intercambian, se neutralizan en una articulación relajada que se representa en la grafía con una u otra letra, se vocalizan (...), se nasalizan, se aspiran, o simplemente se omiten.“ Lapesa (1997: 385)

Všechny tyto změny lze pozorovat i v jihošpanělském *caló*. Tendence ke změně /r/ > /l/ v koncové pozici slabiky nebo slova či v konsonantické skupině je v *caló* velmi běžná, např. rom. *kotór* „kus“ > *cotol* (Conde) i *cotor* (Borrow, Usoz); rom. *avér* „jiný“ > *avel* (Borrow) vedle *aver* (Usoz, Borrow, Trujillo); rom. *dar* „strach“ > *dal* (Usoz, Borrow, Trujillo) vedle *dar* (Conde, Usoz, Borrow); rom. *barvaló* „bohatý“ > *balbaló* (Usoz, Borrow, Trujillo) i *barbaló* (Conde, Coelho); rom. *kurkó* „týden, neděle“ > *culcó* (Conde, Usoz, Borrow); rom. *phral* „bratr“ > *plal* (Borrow), *plaló* (Usoz). Změna /l/ > /r/ v téže pozici je méně běžná: rom. *balvál* „vítr“ > *barbál* (Conde, Trujillo); rom. *šil* „chlad“ > *jir* (Borrow, Trujillo) vedle *jil* (Conde, Usoz, Borrow); rom. *devél* „bůh“ > *deber* (Bright), častěji však *debel* (Borrow, Trujillo, Coelho); rom. *mol* „víno“ > *mor* (Bright), *moro* (Coelho), ale *mol* (Sentmenat, Conde, Borrow, Trujillo, Coelho). Nazalizace likvid je rovněž doložena, nejběžnější je změna /l/ > /n/: rom. *barvál* „vítr“ > *barbán* (Borrow, Trujillo) vedle *barbál* (Conde, Trujillo); rom. *phral* „bratr“ > *plan* (Usoz, Borrow); rom. *trušúl* „kříž“ > *trujun* (Trujillo), *frujun* (Bright), ale *trujul* (Conde).

Pronikání andalusických slov do *caló* se zdá být spíše sporadické ještě počátkem 19. století (podíváme-li se na Condeho slovník datovaný k roku 1810), v pramenech z poloviny 19. století je však již zcela běžné a slovníky tak uvádějí vedle slov iberoromského původu také řadu slov z meridionálních dialektů španělštiny (kromě andalusického dialektu se jedná zejména o dialekt extremadurský) a z argotu. Zevrubná analýza těchto a pozdějších slovníků *caló* z pohledu romistiky i španělské dialektologie však stále chybí.

6 *Caló* v kontextu ostatních iberských pararomštin

Ačkoli španělské *caló* vykazuje samo o sobě mnoho specifik, bylo by chybou studovat ho zcela samostatně, vytržené z lingvistického kontextu ostatních iberských pararomštin. Lingvisté (např. Bakker 1995) se dnes již zpravidla shodují, že do iberské skupiny patří španělská, katalánská, baskická a brazilská pararomština, a to především kvůli následujícím dvěma lexikálním inovacím, které je odlišují od ostatních romských dialektů:

- 1) romské slovo *rakló* „chlapec“, *raklí* „dívka“ se v iberských romštinách objevuje v metatetické podobě *lacró*, *lacrí*;
- 2) romský výraz *dad* „otec“ se v iberských romštinách objevuje jako *bato*.²²

Dalšími často uváděnými společnými rysy jsou fonologické inovace rom. /š/ > iber. /x/²³ v mnoha slovech a již zmíněné posílení znělých okluziv, oba tyto rysy

22 Po zevrubném zkoumání pramenů jsem však zjistila, že slovo *dad* se sporadicky v iberoromských pramenech objevuje vedle běžnějšího *bato*.

23 Ve shodě se zápisem užívaným v naprosté většině lingvistických textů o romštině odpovídá grafém *x* v ukázkách (para)romštiny českému *ch*, pozn. red.

však vznikly později pod vlivem jazykového kontaktu s jazyky Pyrenejského poloostrova, mj. se španělštinou, datují se tedy až do období po příchodu na Pyrenejský poloostrov.²⁴

Původní podoba iberské romštiny se v pramenech nezachovala. Nelze proto prokázat, zda se jednalo pouze o jeden dialekt či více příbuzných variant. Mnohé tvary iberské romštiny je ale možné na základě dochovaných pramenů rekonstruovat. Je však jisté, že se jednalo – z dnešního pohledu – o konzervativní dialekt s četnými archaickými prvky, což však vzhledem k dataci příchodu Romů na Pyrenejský poloostrov není překvapivé: jak konstatuje Matras, k hlavnímu rozrůznění romských dialektů v Evropě došlo teprve v 16.–17. století (cf. Matras 2005). Pokud bychom se tedy přiklonili k domněnce, že se Romové ve španělsky mluvící části Pyrenejského poloostrova zdržovali převážně na tomto území a nemigrovali mimo poloostrov, dá se předpokládat, že španělští Romové jsou (alespoň z větší části) potomci původních Romů, kteří sem přišli v 15. století z Evropy. V každém případě se jejich romština ocitla již poměrně záhy v izolaci, což vedlo na jedné straně k uchování některých archaismů, na straně druhé to však mohlo přispět k jejímu rozkladu.

Ohledně dialektologického zařazení iberských pararomštin nepanuje mezi lingvisty shoda. Smíšené pararomštiny často stojí z důvodů vysvětlených výše mimo klasifikaci romských dialektů. Naopak iberské romštiny bývají chápány jako součást severních (či severozápadních) dialektů v rámci již zmíněného dialektologického členění na skupiny a) olašská b) balkánská c) centrální d) severní (Boretzky – Igla 2004; Bakker 1995).²⁵ S ostatními dialekty severní skupiny sdílí iberské romštiny řadu shodných rysů, např.: neurčitá zájmena *či* „nic“, *čimoni* „něco“, deiktická příslovce místa *adaj/odoj/akaj*, komparativ adjektiv *-edér*, dlouhé tvary genitivů a posesivů, lexikální archaismy či interní inovace jako *kalikó* „zítra, včera“, *beró* „lod“, *štaribén* „vězení“ (< *, „chycení“), společné lexikální výpůjčky ze slovan-ských jazyků (např. *vodros* „postel“, *stanja* „stáj“, *škorni* „boty“) a z řečtiny (*filicin* „zámek“ a mnoho dalších), člen určitý, plurál *ol*, palatalizace dentál²⁶, ale podle Bakker (1998) také určité sociolingvistické strategie, např. nahrazení etnonymu Řom (→ *Kaló*, *Manuš*, *Sinti*, *Romaničel*), vytváření kryptických toponym, využívání genitivu pro tvoření nových pojmenování, nahrazování flektivních romštin pararomštinami. Matras (2002) se však domnívá, že tyto postupy jsou výsledkem izolace skupin a nutnosti vytvořit tajný jazyk. Společné rysy iberských romštin

24 Další společné rysy iberských pararomštin v oblasti slovní zásoby i reliktní romské gramatiky viz Krinková (2015).

25 Kenrick (1979) je klasifikuje mezi balkánské dialekty.

26 Cf. Matras (2002). Boretzky (1998) upozorňuje na mnoho shodných rysů se sintštinou, zejm. v oblasti slovní zásoby, ale také na odlišnosti v palatalizaci dentál mezi sintštinou (např. *butí* „práce“, *klidin* „klíč“) a *caló* (*buchí*, *clichi*).

a severních dialektů pak vysvětluje jako sdílení určitých archaismů, a nikoli jako genetickou spřízněnost, a proto tyto periferní dialekty (nejen iberské romštiny, ale také jihoitalskou nebo velšskou romštinu) považuje za izolované, do výše uvedených skupin nezařaditelné dialekty.

Jednotlivé iberské pararomštiny však vykazují kromě společných rysů i četné odlišnosti lexikální i strukturní. Bakker (1995) zastává názor, že iberské pararomštiny vznikly nezávisle na sobě. Liší se např. v preferenci pádu osobního zájmena, jehož tvar se následně ustálil jako základní, a výběrem slovesného základu (pouze kmen nebo kmen + sufix osoby, liší se i preferencí osoby). Výjimkou je varianta na území Portugalska, která zcela nepochybně pochází ze španělského *caló*, jak prokázal již v roce 1892 portugalský lingvista A. Coelho.

Ackerley (1929) vyslovuje ve svém článku názor, že baskická varianta romštiny vznikla jako odnož ze španělské, zatímco konzervativní katalánskou romštinu považuje za nejbližší původní iberské romštině. Při této hypotéze se opírá jednak o fonologický vývoj všech tří pararomštin, jednak o jazykové výpůjčky ze španělštiny obsažené v baskické pararomštině, jako např. *bentana* „okno“ (špan. *ventana*), *polvola* „střelný prach“ (špan. *polvora*, bask. *bolbora*).

I přes relativně konzervativní charakter je však v katalánské romštině přítomen fonologický vývoj romského /š/ > /x/, který má svůj původ ve španělštině (foném /x/ se v katalánštině nevyskytuje). Oddělit staré španělské a katalánské výpůjčky bývá někdy pro blízkost obou jazyků obtížné. Starou katalánskou výpůjčkou ve španělském *caló* je např. *matejo* „tentýž, samotný“ (katal. *mateixo*, špan. *misimo*). Adiego se ve svém nejnovějším článku (2012) přiklání k názoru, že katalánská pararomština není přímým pokračovatelem dialektu, jímž hovořili Romové, kteří se objevili v 15. století na území Katalánska, nýbrž pochází z flexivní varianty španělské romštiny, která byla do Katalánska zanesena ze španělsky mluvícího území nejspíše počátkem 18. století, kdy již ve španělštině byla zcela dovršena velarizace /š/ > /x/. Svou hypotézu dokládá i historickými fakty, neboť Katalánsko uplatňovalo vůči Romům až do 18. století politiku vyhošťování, zatímco na španělsky mluvícím území se spíše upřednostňovala násilná asimilace. Do 18. století tudíž předpokládá četnou migraci romského obyvatelstva z Katalánska a Aragonie na území Kastilie, jimiž vysvětluje přítomnost katalánských výpůjček např. v *caló* z Palencie či Logroña.

Přítomnost Romů v Baskicku je doložena od 16. století. Stejně jako v jiných částech Evropy a Španělska tu docházelo k represím, záznamy hovoří o zatýkání, persekuci, protiromských zákonech a deportacích. Během jedné z velkých deportací roku 1802 byli všichni Romové ze severních provincií zatčeni a částečně posláni do zámoří. Bakker (1991: 72) proto zastává názor, že dochovaná baskická pararomština (nejstarší jazykové prameny pocházejí z r. 1833) se možná vztahuje k jiné romské populaci, která do Baskicka přišla později.

Dále je třeba předpokládat vývoj jazyka v čase, který ovšem zjevně neprobíhal na všech místech rovnoměrně. Adiego (2004: 225) uvádí, že smíšený dialekt

katalánské romštiny (dokumentovaný na počátku 20. století v díle Vallmitjany) mohl po určitou dobu koexistovat s flexivní katalánskou romštinou, která je doložena ještě v 19. století. Zároveň však upozorňuje, že již v této flexivní variantě byla romská pádová flexe nahrazena katalánskými předložkami, a konstatuje, že tedy nejde o „čistý“ (flexivní) dialekt romštiny, za jaký jej považují Bakker a Matras.

Nejstarším dokumentem španělské pararomštiny, který představuje již smíšenou fázi romsko-španělského jazyka, je již zmíněný *Guirigay de Gitanos* (manuskript č. 3929),²⁷ napsaný pravděpodobně v polovině 18. století.²⁸ Smíšený jazyk *caló* je pak dokumentován i po celé 19. století.

6 Pravopis, chybné interpretace (ve španělštině i v *caló*)

Obecně se dá říci, že až na malé výjimky nepůsobí interpretace přepisu fonémů španělského *caló* – na rozdíl od katalánské a baskické pararomštiny – ve starších pramenech problém.²⁹ Většina slovníků *caló* vznikla nebo byla vydána v 19. století a jejich autoři používali španělský pravopisný systém, který dobře vystihoval zvukovou podobu *caló*, jež v podstatě odpovídala jihošpanělským variantám španělštiny. Přesto se setkáváme s velkou variabilitou tvarů téhož slova, někdy i v rámci jednoho slovníku. Ta je dána několika faktory:

1) Přepis cizího jazyka, jehož písemnou podobu autor nikdy neviděl, je obecně obtížný. *Caló* nikdy nemělo jednotnou normativní ani kodifikovanou podobu. I v rámci španělského pravopisu se tak ve slovnících pravidelně setkáváme s variantami typu *mui* i *muy* „ústa“ (< rom. *muɣ*), *jojoi* i *jojoy* „králík, zajíc“ (< rom. *šoʃoj*), *geró* i *jeró* „hlava“ (< rom. *šeró*), *ondevél* i *ondebel* (< rom. *[o]* *devél* „[ten] bůh“).

2) *Caló* samo o sobě nebylo jednotné, obsahovalo mnoho lokálních odlišností, jak je patrné např. u tvarů *debel*, *deber*, *undebel*, *ondebel*, *oteber* (< rom. *[o]* *devél* „bůh“), *setallas* „olivy“, *chetallí* „oliva“ (< rom. *zetali/dzetali*). K tomu je třeba přičíst individuální výslovnostní zvláštnosti různých mluvčích – informantů. Příkladem

27 Zhruba ze stejné doby pochází slovník markýze ze Sentmenatu, jehož vznik datuje Adiego (2002) mezi roky 1728–1762. Data byla získána nejspíše na území Katalánska, překlad slov je však španělský a dokumentovaná flexivní varianta romštiny obsahuje španělské výpůjčky. Adiego (2002) dále konstatuje, že jazyk se svými konzervativními rysy více podobá katalánské romštině, přičemž podotýká, že informant mohl pocházet ze španělsky mluvící oblasti či ze smíšené rodiny nebo mohl být v kontaktu s mluvčími španělského *caló*. Dle novějšího názoru Adiega (2012) však Sentmenatův slovník dobře reprezentuje nejstarší stádium katalánské romštiny, tedy dialekt zachycený nedlouho poté, co se dostal do Katalánska ze španělsky mluvícího území.

28 Hill (1921) ho datuje do konce 17. století. Obsahuje 60 slov v kastilštině přeložených do *caló*. Výrazy přeložené do španělštiny jasně dokazují, že se již jedná o smíšený jazyk, např.: *avelar mal muy* „mít špatnou náladu“ (dosl. „tvář“, špan. *tener mala cara*), *najarse* „odejít“ (šp. *irse*). Obecná romština nemá samostatný tvar pro infinitiv. Slovesná flexe je již plně španělská, objevují se kalky zvrtných sloves ze španělštiny. Ve slovníku se také objevují výrazy z argotu, dále je tu dokumentován i španělský derivační sufix *-dor*: *gurravador* „holič“.

29 Podrobnější informace o této problematice viz Krinková (2015: 58–64).

takové specifické výslovnosti, jak uvádá Adiego (1998: 11), snad může být sloveso *gurravar* „holit“ (< rom. *mor(av)*– „brousit“) obsažené v manuskriptu *Guirigay de Jitanos* (asi první polovina 18. stol.), které se v jiných pramenech vyskytuje v podobě *monrabar* a *munrabar*.

3) Mezi lingvisty dosud nebyla věnována pozornost možné kontaminaci *caló* (doloženého ve slovnících 19. století) starým španělským pravopisem. Autoři do svých slovníků často zahrnovali necitovaná starší díla od jiných autorů, která opisovali bez úprav v původní podobě, i s mírně odlišným či archaičtějším pravopisem. Je třeba pamatovat na to, že ještě v 18. století, z něhož nejspíše pocházely nedochované prameny, ze kterých čerpali pozdější autoři slovníků *caló*, nebyl španělský pravopis zcela jednotný. Na počátku 18. století se stále ještě uplatňoval starý pravopis, který rozlišoval *b / v*, *c / ç / z*, *-ss- / -s-*, *x / g / j*. Tento pravopis již dávno neodpovídal skutečnému stavu tehdejší zvukové podoby jazyka. Pravopisné změny se začaly kodifikovat roku 1726 (*Diccionario de Autoridades*) a roku 1815 (*Ortografía*) se stanovují poslední změny: pro foném /x/ se kodifikují grafémy *j* a etymologické *g* (před *e* a *i*). Během 18. století se preferují grafémy *ph*, *th*, *ch* a *y* ve slovech řeckého původu (cf. Lapesa 1997: 422–424). Některé tyto archaismy, stejně jako pravopis převzatý z jiných jazyků, jsme našli i ve slovnících *caló* z 19. století: grafém *sch* se objevuje ve slovech *daschmanuce* (Trujillo; srov. *dušmáno* „nepřítel“ v některých romských dialekttech),³⁰ *carschta* „strom“ (Conde; < rom. *kašt*), *puschca* (Usoz; < rom. *puška*, slovan. pův.), pozůstatky grafému *ph* můžeme vidět ve slově *porescaro* „starosta“ (Usoz, Borrow; < rom. *foroskero/foreskero* „městský“), které se v jiném prameni objevuje se stejným významem jako *foresquero* (Conde), grafém *x* se objevuje ve slově *xerallí* „pasačka“ (Trujillo; < rom. *xeralí* „selka“).

4) Autoři slovníků se navíc velmi často dopouštěli chyb při opisu starších rukopisných i tištěných pramenů. Pečlivým srovnáváním jednotlivých tvarů ve slovnících se dá do značné míry určit, které slovníky jsou více či méně originální. Mnohé slovníky obsahují stejné chyby. O evidentní chybu se jedná např. v pararomských slovech *japuñé* (Usoz) a *sampuñi* (Usoz), která jsou do španělštiny přeložena v prvním případě jako *rabón* „ocas“, ve druhém jako *jamón* „šunka“, přičemž se v obou případech nejspíše jedná o chybné čtení španělského slova *jabón* „mýdlo“ (< rom. *sapuñis* „mýdlo“), uváděného jako správný překlad ve starších zdrojích. Obtížněji se takové chyby odhalují ve slovech v *caló*: původní a správná podoba slov *darchmanú* a *daschmarú* „nepřítel“ (Usoz) je nejspíše *daschmanú*. Dle autorčina názoru se jedná o interpretační chybu také ve slově *deblaeschinday* „Matka Boží“ (Trujillo) a *chinday* „matka“ (Borrow, Trujillo). První slovo se objevuje v jiném slovníku *caló* v přesnější variantě *debléscrindai* (Conde; < rom. *devleskeri daj*), druhé slovo je nejspíše zkrácený tvar již chybně interpretovaného prvního slova.

30 K etymologii tohoto slova ve španělském *caló* viz Krinková (2015: 174).

5) V mnoha případech je zřejmé, že autoři slovníků neměli lingvistické vzdělání. Mohli se tak dopouštět nejen chyb při opisu a při výzkumu, pokud nějaký prováděli (např. špatné interpretace vyslovovaných hlásek). Ještě častěji si však tito nadšenci pro flamenko sami vymýšleli různé novotvary na základě chybně interpretovaných či nedbale opsaných slov. Četné případy najdeme např. v Trujillově slovníku: slovo *duca* (přeložené ve významu „sotva“ – špan. *apenas*) pochází evidentně z rom. *dukha* „bolesti, trápení“ (špan. *penas*).

6) Je třeba vzít také v úvahu již zmiňovaná specifika jihošpanělské výslovnosti, jako oslabení některých hlásek, geminaci a nazalizaci. Příkladem chybné interpretace geminované výslovnosti je dle autorčina názoru tvar *ostebél* „bůh“ (Usoz, Borrow; < rom. *[o] devél* „[ten] bůh“), vyskytující se také v podobách *otebér* (Bright) a *otebel* (Coelho). Desonorizace znělého /d/ je kvůli zachování okluzivního charakteru hlásky v iberských pararomštinách častým jevem. Neetymologické epentetické *s* je tu však nejspíše hyperkorektním zápisem výslovnosti geminované [otteβé]. Pro tento názor snad svědčí i fakt, že tvar se skupinou *-st-* není dokumentován v pozdějších pramenech založených na terénním výzkumu.

7 Lexikální kreativita a kalkování ze španělštiny

Ve slovnících *caló* se hojně dokumentuje (často pravděpodobně uměle vytvořená) slovní zásoba využívající španělské derivační prostředky – prefixy a sufixy (více k tomuto tématu srov. Buzek 2009, Čevelová 2006).

Na tomto místě připomeneme jen několik základních rysů. Pro andaluské *caló* je charakteristické, že k derivaci slov využívá jak prostředky vlastní romštině, tak španělské afixy pocházející nejčastěji z dialektální (mj. andaluské) španělštiny či argotu. Tato tendence je patrná již v některých pramenech z první poloviny 18. století (viz Hill 1921; Adiego 1998) a zejména od poloviny 19. století již využívání prostředků španělské morfologie zcela převažuje. Španělské afixy se přidávají k romským kořenům a vznikají tak hybridní tvary, často konstruované podle španělského modelu. Uvedme několik příkladů: rom. *dikh-* „vidět“ + špan. sufix činnosti *-ada* > *dicada* „pohled“ (podle špan. *mirada*); špan. prefix opaku *des-* + rom. *kotor* „kus“ > *descotorar* „rozbít na kusy“ (špan. *despedazar*); rom. *balichó* „prasátko“ > *caló balichón* (jako špan. *lechón* „sele“); rom. *rov-* „plakat“ > *caló orotón* „uplakánek“ (podle špan. *llorón*); rom. *džan-* „vědět“ + *-el* 3SG > *caló chanelar* > *chanelería* „vědění“ (špan. *sabuduría*).

Velmi často je při tvorbě nových pojmenování využíván již zmíněný španělský sufix činnosti či nástroje *-dor* (M), *-dora* (F): rom. *čin-* „sekat“ > *caló chinaora* „srp“; rom. *rod-* „hledat“ > *caló orotar* > *orotador* „hledající, pátrač“ (jako špan. *buscador*).³¹

31 Adiego (2002) upozorňuje, že některé z těchto tvarů jsou náhradními metonymickými pojmenováními určité skutečnosti, např. rom. *xal* „jíst“ 3SG → *caló xalaóra* (synkopa intervokálního *d*) „lžice“; rom. *vaker-* „mluvit“ > *caló naquerar* → *nakeaóra* „jazyk“. Tento postup sdílí *caló* se starošpanělskou zločineckou hantýrkou – *germania*, kde jsou doloženy výrazy jako *atacador* „nůž“ nebo *saltadores* „nohy“.

Ke kalkování však často dochází i zcela neetymologicky, pouze na základě částečné či úplné homofonie slov, především v pozdějších pramenech. Uvedme několik příkladů: caló *chichi* „nic“ (< rom. *či*, špan. *nada*) > caló *chichiar* „plavat“ (špan. *nadar*); caló *mampori* „ocas“ (< rom. *pori*, špan. *cola*) > caló *mamporegio* „škola“ (špan. *colegio*); caló *akaná* „nyní“ (špan. *ahora*) > caló *ocaná* „hodina“ (špan. *hora*) > caló *ocanar* „modlit se“ (špan. *orar*). Podobných případů lze v *caló* nalézt velké množství. Je však obtížné určit míru jejich autentičnosti, neboť autoři mnohých slovníků (mj. od druhé poloviny 19. století) se snažili nahradit španělská slova v *caló* a vyplnit prázdná místa uměle vytvořenými romskými slovy. Stejný postup nacházíme při překladu španělských toponym do *caló*, jehož záměrem bylo nejspíše znemožnit majoritnímu obyvatelstvu pochopení obsahu.³² V některých případech se setkáváme i s obdobným kalkováním vlastních jmen osob, které je však zcela jistě umělé, jak uvádí i Borrow: *Lillax* „Tomáš“ (Borrow) je vytvořeno jako 2SG slova *lillar* „vzít“ (z rom. *l-*, španělsky *tomar*, *tomas* 2SG).

Hravé nakládání s jazykovými prostředky je sice vlastní všem tajným jazykům, jejichž funkcí je utajit obsah těm, kdo stojí mimo danou skupinu, na druhou stranu se však ve slovnících *caló* vyskytuje zejména v 19. století opravdu velké množství nestandardních, na homofonii založených překladů. Lze se tedy domnívat, že velká část takových kalků vzešla z puristické snahy autorů a jedná se o slova uměle vytvořená. Výsledky novějších terénních výzkumů (Leigh 1998; Román Fernández 1995; Gamella et al. 2012) tuto domněnku spíše potvrzují.

Závěr

Studium španělského *caló* je nesnadné. Již jeho samotné jazykové vymezení, zařazení (a to jak v rámci romských dialektů, tak v rámci španělských sociolektů) bylo v minulosti a stále místy je předmětem četných diskusí. Je třeba na něj nahlížet v kontextu ostatních iberských pararomštin, na druhou stranu však vykazuje řadu specifík, jimiž se od nich liší. Problematická je již orientace v pramenech, v nichž mnohdy plagiarismus a jazykovědné diletantství vede nejen k řadě podezřelých novotvarů, ale objevují se i evidentní chyby pramenící nejspíš ze špatného opisu starších prací. *Caló* bývalo zaměňováno s argotem či jazykem flamenka, vykazuje velký vliv jihošpanělských dialektů. To vše jeho studium značně problematizuje.

32 Např. Madrid (špan. *madre* „matka“, rom. *daj* „matka“) > caló *Adalí*.

Literatura

- Ackerley, F. G. 1929. Basque Romani. *Journal of the Gypsy Lore Society*, 8, 50–94.
- Adiego Lajara, I. X. 1998. The Spanish Gypsy Vocabulary of Manuscript 3929, Biblioteca Nacional de Madrid (18th Century): A Rereading. *Journal of the Gypsy Lore Society*, 8 (1), 1–18.
- Adiego Lajara, I. X. 2002. *Un vocabulario español-gitano del Marqués de Sentmenat (1697–1762): edición y estudio lingüístico*. Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona.
- Adiego Lajara, I. X. 2004. Del romaní comú als calós ibèrics. *Llengua i literatura: Revista annual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura*, (15), 211–236.
- Adiego Lajara, I. X. 2005. The first Caló dictionary ever published in Spain (Trujillo 1844): An analysis of its sources. *Romani Studies*, 15 (2), 125–143.
- Adiego Lajara, I. X. 2008. When George Borrow met Spanish Romani. *George Borrow Bulletin*, 36, 15–28.
- Adiego Lajara, I. X. 2012. The Romani voiceless palatal fricative š in Iberian Romani dialects. *10th International Conference on Romani Linguistics*, 5.–7. 9. 2012, Barcelona.
- Adiego Lajara, I.–X. & Martín, A. I. 2006. George Borrow, Luis de Usó y sus respectivos vocabularios gitanos. *Revista de Filología Española*, LXXXVI (1), 7–30.
- Bakker, P. 1991. Basque Romani: A preliminary grammatical sketch of a mixed language. In: Bakker, P., Cortiade, M. (eds.). *In the margin of Romani. Gypsy languages in contact*. Amsterdam: Institute for General Linguistics, 56–90.
- Bakker, P. 1995. Notes on the genesis of Caló and other Iberian Para-Romani varieties. In: Matras, Y. (ed.). *Romani in Contact. The History, Structure and Sociology of a Language*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Bakker, P. 1998. Para-Romani languages versus secret languages: Differences in origin, structure and use. In: Matras, Y. (ed.). *The Romani Element in Non-Standard Speech*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 69–96.
- Besses, L. 1989 (1905). *Diccionario de argot español*. Cádiz: Universidad de Cádiz.
- Boretzky, N. 1998. Der Romani-Wortschatz in den Romani-Misch-Dialekten (Pararomani). In: Matras, Y. (ed.). *The Romani Element in Non-Standard Speech*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Boretzky, N. – Igla, B. 2004. *Kommentierter Dialektatlas des Romani*. Teil 1, Vergleich der Dialekte. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Borrow, G. 1841. *The Zincali; or, An account of the Gypsies of Spain. With an original collection of their songs and poetry*. Philadelphia: Campbell.
- Bright, R. 1818. *Travels from Vienna to Lower Hungary with Some Remarks on the State of Vienna during the Congress, in the Year 1814*. Edinburgh: Archibald Constable and comp.

- Buzek, I. 2009. La creatividad léxica documentada en los diccionarios de caló. *Revista de Lexicografía*, XV, 19–30.
- Buzek, I. 2010. *La imagen del gitano en la lexicografía española*. Brno: Masarykova univerzita.
- Buzek, I. 2011. *Historia crítica de la lexicografía gitano-española*. Brno: Masarykova univerzita.
- Clavería, C. 1951. Estudios sobre los gitanismos del español, *Revista de Filología Española*, Anejo LII, Madrid.
- Coelho, A. 1892. *Os ciganos de Portugal: com um estudo sobre o calão*. Lisboa: Imprensa Nacional.
- Čengerová, Z. 2010. Caló y su evolución en el marco de los pararromaníes ibéricos. *AUC Philologica* 2, 2009, *Romanistica Pragensia XVIII*, 177–191.
- Čevelová, P. 2006. *Španělština a caló – jazyky v kontaktu*. Diplomová práce. Praha: FF UK, Ústav románských studií.
- Fuentes Cañizares, C. 2008. *Apuntes sobre el caló en la obra de George Borrow*. Madrid: Vision Libros.
- Gamella, J. F. et al. 2011. La agonía de una lengua: lo que queda del caló en el habla de los gitanos. Parte I. Métodos, fuentes y resultados generales. *Gazeta de Antropología*, 27 (2), art. 39. [online] Dostupné z: http://www.ugr.es/~pwlac/G27_39Juan_Gamella-y-otros.html [cit. 15–1–2015]
- Gamella, J. F. et al. 2012. La agonía de una lengua: lo que queda del caló en el habla de los gitanos. Parte II. Un modelo de niveles de competencia y formas de aprendizaje. Voces y campos semánticos más conocidos. *Gazeta de Antropología*, 28 (1), art. 09. [online] Dostupné z: http://www.ugr.es/~pwlac/G28_09Juan_Gamella-y-otros.html [cit. 15–1–2015]
- Hidalgo, J. Bocabulario de Germanía (1609). In: *Gregorio Mayans y Siscar, Orígenes de la lengua española*. Madrid: Librería de Victoriano Suárez, 1873, 226–267. [digitalizovaná verze]. Dostupné z: <http://www.ucm.es/BUCM/nebrija/40334.php?q2=Hidalgo%2C+Juan> [cit. 20–8–2012]
- Hill, J. M. 1921. A Gypsy-Spanish Word List. *Revue Hispanique*, LIII, 614–615.
- Jiménez, A. 1847. *Vocabulario del dialecto Jitano, con cerca de 3000 palabras y una relacion esacta*. Valencia: Jimeno.
- Keller, A. 1892. Einfluss des Spanischen auf die Sprache der in Spanien lebenden Zigeuner. *Zeitschrift für Romanische Philologie*, 16, 165–173.
- Krínková, Z. 2012. Nástín problematiky studia romismů přítomných v nestandardních variantách španělštiny a dalších evropských jazyků. *Romano džaniben*, 19 (2), 55–73.
- Krínková, Z. 2013. *Vzájemné ovlivňování romštiny, španělštiny a dalších jazyků Pyrenejského poloostrova*. Disertační práce. Praha: FF UK.
- Krínková, Z. 2014. Prameny ke studiu caló a dalších iberských pararomštin. *Romano džaniben*, 21 (1), 91–110.

- Krinková, Z. 2015. *From Iberian Romani to Iberian Para-Romani Varieties*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum.
- Lapesa, R. 1997. *Historia de la lengua española*. 9ª edición, 9ª reimpresión. Madrid: Gredos.
- Leigh, K. 1998. Romani elements in present-day Caló. In: Matras, Y. (ed.). *The Romani Element in Non-Standard Speech*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 241–282.
- Matras, Y. 2002. *Romani. A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matras, Y. 2005. The classification of Romani dialects: A geographic-historical perspective. In: Schrammel, B., Halwachs, D. W., Ambrosch, G. (eds.). *General and applied Romani linguistics. Proceedings from the 6th International Conference on Romani Linguistics*. Munich: Lincom Europa, 7–26.
- Matras, Y., Gardner, H., Jones, C., Schulman, V. 2007. Angloromani. A Different Kind of Language? *Anthropological Linguistics* 49 (2), 142–184.
- Matras, Y. 2011. *Language Contact*. New York: Cambridge University Press.
- McLane, M. F. 1977. The Caló of Guadix: A Surviving Romany Lexicon. *Anthropological Linguistics*, 19 (7), 303–319.
- Penny, R. 2005. Evolución lingüística en la baja edad media: evoluciones en el plano fonético. In: Cano, R. (ed.). *Historia de la lengua española*. 2ª edición. Barcelona: Ariel, 593–612. Capítulo 23.
- Pym, R. J. 2007. *The Gypsies of Early Modern Spain, 1425–1783*. New York: Palgrave.
- Román Fernández, M. 1995. El dialecto gitano-español, caló: Análisis semántico del léxico conservado en la provincia de Valladolid. *Neuphilologische Mitteilungen*, 96, 437–451.
- Ropero Núñez, M. 1978. *El léxico caló en el lenguaje del cante flamenco*. Sevilla: Secretariado de publicaciones de la Universidad de Sevilla.
- Sanmartín Sáez, J. 1999. *Diccionario de argot*. Madrid: Espasa.
- Torrione, M. 1988. *Del dialecto caló y sus usuarios: la minoría gitana de España. Materiales para una identidad ss. XVIII & XIX. Vocabulario temático-ilustrado del caló: siglo XVIII & principios XIX según el arabista José Antonio Conde/Manuscripto autógrafo 1809–10*. Doktorská práce. Perpignan: Université de Perpignan.
- Trujillo, E. 1844. *Vocabulario del dialecto gitano*. Madrid: Imprenta de D. Enrique Trujillo.
- Vidocq, E. F. 2002. *Dictionnaire argot-français*. Paris: Boucher.
- Zamora Vicente, A. 1967. *Dialectología española*. Madrid: Gredos, S. A.